

KUR'AN NÜZÛLÜNÜN MEKKE DÖNEMİ

SEMPOZYUM

29 Haziran - 01 Temmuz 2012 ÇORUM

Editör

Prof. Dr. Mesut OKUMUŞ

Editör Yardımcıları

Arş. Gör. Ömer DİNÇ

Arş. Gör. Fatma PEHLİVAN

ÇORUM BELEDİYESİ KÜLTÜR YAYINLARI
ÇORUM 2013

HARTWIG HIRSCHFELD’İN MEKKÎ AYETLERİ KONU EKSENLİ TARİHLENDİRME ÇABALARI

Yrd. Doç. Dr. Davut ŞAHİN*

Giriş

Bu yılki sempozyumun üst başlığı ‘Kur’an Nüzûlünün Mekke Dönemi’ olduğu için Mekkî ayetlerin tarihlendirilmesi konusunu çalışmayı düşündük. Mütalaalarımız esnasında Hartwig Hirschfeld (1854-1934)’in İslam âlimleri ve bazı oryantalistlerden farklı olarak sûreleri bir bütün olarak değil, çoğu zaman art arda gelen bir kaç ayeti veya bir ayet grubundan oluşan sûreleri gruplandırdığını, onları belli başlıklar altında toplayarak tarihsel sıralamaya tabi tuttuğunu fark ettik. Bunu bir anlama ve yorumlama faaliyeti olarak kabul edip üzerinde çalışmayı uygun bulduk. Bir başlangıç mahiyetinde olan bu çalışmamızın müzakereler ve diğer katkılarla daha da olgunlaşacağını düşünmekteyiz. Tebliğimizde Hirschfeld’in ‘New Researches into the Composition and Exegesis of the Quran’ adlı çalışması çerçevesinde Mekkî vahiylerin tarihsel sıralamasına ilişkin fikirlerini tasviri bir yöntemle ele alacağız.¹ Hirschfeld, Mekkî vahiyleri gruplandırırken ve tarihsel bir sıralamasını yaparken elbette sahip olduğu belli bir bakış açısı üzerinden hareket etmiştir. Söz konusu bakış açısında Kur’an’a ve Kur’an vahyinin kaynağına ilişkin mülahazaları bulmak mümkündür. Hirschfeld’in hayatına kısaca değindikten sonra Mekkî vahiylerin tarihsel sıralamasına ilişkin çabalarını anlamamızı kolaylaştırır düşüncesiyle onun Kur’an’a ve Kur’an vahyinin kaynağına ilişkin mülahazaları üzerinde durmak istiyoruz.

I. Hirschfeld’in Hayatı

Hartwig Hirschfeld, 1854 yılında Prusya’da doğdu.² Berlin ve Strasburg üniversitelerinde eğitim gördü. Strasburg’ta Arap Dili Edebiyatını çok iyi bilen Prof. Nöldeke’nin öğrencisi oldu. İbranice-Arapça ve Kur’an üzerinde yoğunlaştı. Paris’te Prof. Derenbourg ile Arapça ve İbranice okumalar yaptı. Kitab-ı Mukad-

* Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. E-mail: sahdavut@hotmail.com.

1 Batılıların Kur’an ayetlerini tarihlendirmeye ilişkin yaptıkları çalışmalar hakkında inceleme ve değerlendirmeler için bkz. Esra Gözeler, *Kur’an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi Sorunu ve Kur’an’a Kronolojik-Olgusal Bir Yaklaşım (1 Rebîu’l-evvel-4 Rebî’u’l-evvel Arası)*, [Danışman: Prof. Dr. Salih AKDEMİR, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009, XIX+267+s.] Basılmamış Doktora Tezi.

2 Hirschfeld, (Almanya) Prusya’da doğmasına rağmen İngiliz olduğu ifade edilmektedir. bkz. <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/7756-hirschfeld-hartwig> (erişim: 18.02.2012)

des yorumu, Sami diller ve felsefe alanlarında çeşitli kolejlerde profesör olarak çalıştı. 1934 yılında öldü.³

II. Hirschfeld'in Kur'an'a ve Kur'an Vahyine İlişkin Mülâhazaları

A. Hirschfeld'e Göre Kur'an Vahyi

Hirschfeld, tespit edebildiğimiz kadarıyla Kur'an vahyini⁴ Hz. Peygamber'in ruhsal zenginliğine⁵ ve Kitab-ı Mukaddes bilgisine⁶ dayandırmaktadır. Ona göre, Hz. Peygamber Kitab-ı Mukaddes bilgisini bilginlerden,⁷ Suriye'ye gidip gelirken Yahudi ve Hristiyanlarla yapmış olabileceği dinî içerikli tartışmalardan veya Medine'de çocukken şahit olduğu Yahudilerin dinî törenlerinden almıştır.⁸

Hirschfeld, Kur'an vahyi kaynağının Kitab-ı Mukaddes olduğuna dair görüşüne Kur'an kelimelerini de delil olarak getirmektedir. Ona göre Kur'an'daki Kitab-ı Mukaddesle ilgili kelimelerin tamamı Aramice'dir.⁹

- 3 M. Gaster, *Obituary Notices, Dr. Hartwig Hirschfeld*, The Journal of The Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland for 1935, published by the Society 74 Grosvenor Street, London, W. 1., July 1935, s. 229-230
- 4 Hirschfeld, vahiy kavramını genelde 'oracle, inspiration ve revelation' ile karşılar. İlk vahyi destekleyici ayetlerden söz ederken 'these revelation' ifadesini kullanır ve şu açıklamayı yapar: 'Burada ve başka yerlerde 'revelation' ifadesi oldukça teknik bir terim olarak kullanılmıştır. Arapça karşılıkları 'gökten indirilen' anlamında *tenzil*; 'işaret, mucize ayet' anlamında *aye*'dir.' (Ancak Hirschfeld 'revelation' kavramını -vahiy algısında da açıklayacağımız üzere- tenzil anlamında kullanmamaktadır.) bkz. Hartwig Hirschfeld, *New Researches into the Composition and Exegesis of the Quran*, Asiatic Monographs, Vol.III, Royal Asiatic Society, London 1902, s. 34 (Dipnot 69); Çalışmamız bu kitap üzerinden yürütüleceği için bundan sonra bu esere Hirschfeld, *New researches*, şeklinde işaret edilecektir.
- 5 Hirschfeld, Hz. Muhammed'in kişisel ilhamının Kur'an olduğunu söylemektedir. Hirschfeld, *New Researches*, s.33
- 6 Hirschfeld Peygamber'in Kitab-ı Mukaddes zemininde durduğunu, Mekkî hitabı oluşturan kıssalar, betimlemeler ve hükümlerin Kutsal Kitab'ın kanından canından vücut bulduğunu ifade etmektedir. Hirschfeld, *New Researches*, s.32; Hirschfeld, peygamberin sadece önceki peygamberlerin hikayelerini değil, bir dizi pratik öğretiyi de hazır bulduğunu, her ikisinin önceki vahiylerde yer aldığını iddia eder. (Hirschfeld, *New Researches*, s.25); Ona göre bir düşünce veya bir ifade; ister Muhammed'in ruhsal zenginliğinden isterse bir yerden ödünç alınmış olsun amaç; onu nasıl öğrendiğini ve amacına uygun hale getirmek için hangi boyutta değiştirildiğini ortaya çıkarmaktır. Hirschfeld, *New Researches*, s. 4; Ona göre Nahl sûresi Mezmurlar 104'ün bir kopyasıdır. Hirschfeld, *New Researches*, s.76; Ayrıca ilahî vahiyle peygamberin ara sıra söylediklerini birbirinden ayırmanın imkânsız olduğunu dile getirmektedir. Hirschfeld, *New Researches*, s.137
- 7 Hirschfeld Hz. Peygamber'in bu öğreticilerin isimlerini vermekten kaçınmış olabileceğini iddia etmektedir. Hirschfeld, *New Researches*, s.33
- 8 Hirschfeld, *New Researches*, s.28
- 9 Hirschfeld, Kuzey Arabistan'daki ve Suriyedeki Yahudiler'in Kitab-ı Mukaddesi Sinagog'da İbranice aslından okuduklarını, bunun yanında yerli çalışmalar sayesinde Aramice tercümesini de kullandıklarını söylemektedir. Hirschfeld, *New Researches*, s.32

Ayrıca o, ayetlerde yer alan Ehl-i kitap'a yönelik eleştirilerin Tevrat'taki asıllarını vererek bunların İbranice ve Arapçada farklı anlama gelen ama fonetik açıdan benzeşen kelimeler olduğunu; bundan dolayı yanlış anlaşıldığını söylemektedir. Böylece o, kendince hatalı gördüğü Kur'an kelimelerinin doğrularını, kaynağı kabul ettiği Kitab-ı Mukaddeste aramaktadır. Bu duruma Nisa sûresinin 48. ayetindeki عَصَبًا kelimesine ilişkin açıklamaları örnek verilebilir: Ona göre Tevrat'ın 'weshamanu' 'we'asinu' 'işiteceğiz ve yapacağız' (Sayılar V. 27) anlamına gelen kelimeleri yanlış yorumlanmıştır. Muhammed 'asinu' kelimesini tamamen karşıt anlama gelen Arapçadaki 'asayna' ile karşıladı. Öyle gözüküyor ki birkaç yıl sonra hatasının farkına vardı. Söz konusu hatalı kelimeyi 'ata'na, itaat ettik' kelimesiyle değiştirdi. Ve o, buna Bakara 2/285'te yer verdi.¹⁰

Kitab-ı Mukaddesti Kur'an'ın kaynağı, Hz. Peygamber'i de bu kaynaktan yararlanarak Kur'an'ın yazarı kabul eden bu vahiy algısı, İslam düşüncesindeki vahiy anlayışıyla elbette örtüşmeyecektir.

B. Hirschfeld'in Kur'an'a İlişkin Mülâhazaları

Kur'an dili ve tercümeleri üzerinde duran Hirschfeld, Kur'an'ın, dili nedeniyle Arap edebiyatının eseri olduğunu, peygamber zamanındaki Arapçanın şiirsel biçimi/yapısının ciddi zorluklar barındırdığını, Kuzeydeki ve güneydeki Arapça yazıtlar dışında İslam öncesi dönemde düz yazının pek mevcut olmadığını, Kur'an'ın ise ne şiir ne de nesir tarzında yazıldığını söylemektedir. Ona göre Peygamber ne edebi (sanat yüklü) ayetlerde konuşma geleneğinden kendisini kurtarabilmekte ne de sade bir hitabetle hitap etmeyi başarabilmektedir. O, kendine yeni bir üslup seçmiş gözükmektedir.

Ona göre bu farklı üsluba, hitapta işlenen konu da etkili olmuştur. Çünkü Kur'an aşkı, kadını, kavgayı, savaşı, atı veya deveyi değil; sert, güçlü, görülmeyen ve tarif edilemeyen bir varlığı (Allah'ı) övmektedir. Bu yüzden Kur'an, Arap düşüncesine yakın olan her şeye o kadar yabancı gözükür ki, sıradan yerli dil, bu yeni görüşleri açıklamaya yeterli gelmez. Öyleyse diyor Hirschfeld, Kur'an'ı araştırırken şiiri kavramak için izlenen yoldan tamamen farklı bir yol takip edilmelidir. Sözlük ve dilbilgisi literal tercümede yardımcı olabilir, ancak kitaba hâkim olan ruhu açığa çıkarmak için eksik kalır.

Hirschfeld, böyle bir dilsel yapıya sahip Kur'an'ın bütün sırlarının açıklanabildiği bir versiyonun oluşturulamamasını, Kur'an'ın kendisine değil, tercüme

10 Hirschfeld, *New Researches*, s.109; Hirschfeld'in Bakara 2/65 عَصَبًا ile ilgili yaptığı açıklamaları da aynı bağlamda değerlendirilebilir. Hirschfeld, *New Researches*, s.108; Öte yandan Hirschfeld, Nisa 4/48'i Nisa 4/46; Bakara 2/65'i Bakara 2/61 olarak gösterir. Hirschfeld, *New Researches*, s.108; Hirschfeld'in verdiği ayet numaraları elimizdeki Kur'an'la çoğu zaman örtüşmemektedir. Çalışmamız boyunca verdiği ayetin anlamından veya kendisinin işaret ettiği başka bir ipucundan hareket ederek tespit edebildiğimiz ayet numaralarını Kur'an'daki ayet numarasını belirtmek üzere parantez () içinde vermeyi uygun görüyoruz.

edenin birikiminin yetersizliğine bağlamaktadır. Bu konuda iki nedene dikkatleri çekmektedir. Onlardan birincisi: Kur'an'da yer alan birçok kelimenin o zamandaki kullanıldığı gerçek anlamı tespit edememe. İkincisi: Yabancı kelimeler kullandığı gibi bilinçli olarak yaygın olmayan kelimeleri kullanan, Arapça kelimelerin veya farklı türdeki lehçelerin anlamlarında değişiklikler yapan Hz. Muhammed'in kullandığı dili anlama noktasındaki yetersizlik.¹¹

Hirschfeld'in, Kur'an'ın dilsel yapısı, Kur'an'ı anlama hususundaki eksikliğin temelde anlayanın bilgi birikimindeki eksikliğe dayandığı yönündeki görüşleri isabetli durmaktadır. Ancak vahiy anlayışının bir sonucu olarak Kur'an'ın ilahî mucizevî yönünü görmezlikten gelerek onu Hz. Peygamber'in kurguladığı bir metin olarak sunması ve Kur'an'ın dil yapısı üzerinden onu tüketilebilecek bir malzeme olarak algılaması anlayışımıza ters düşmektedir.

Bu mülahazalardan sonra Hirschfeld'in, Mekkî vahiylerin tarihsel sıralamasına geçebiliriz: Tabi önce Hirschfeld'e göre bu sıralamayı yapabilmeyenin imkanı ve önceden yapılan sıralamaların işlevselliği üzerinde durmak gerekir:

III. Mekkî Vahiyleri Sıralamanın İmkânı ve Aşamaları

A. Mekkî Vahiyleri Sıralamanın İmkânı

Hirschfeld'e göre Mekkî hitaplara ilişkin olaylara net bir ön görüde bulunmak mümkün değildir. Bu yüzden Mekkî hitaplar üzerinde çalışmak için yeterince arka plan yoktur.¹²

Mekkî hitaplar sadece belli bir toplumu hedef almaktadır. Genelde fakirlerden ve kölelerden oluşan bu toplum inanç bakımından her ne kadar Hz. Peygamber'e bağlı gözüксе de geçimleri hususunda bir çeşit laik/dünyevi gücü elinde bulunduran kimselerle iletişim halinde olmak durumundalar. Bu yüzden Mekkî hitaplar özgür olmayan bireyleri dikkate almış ona göre düzenlenmiştir. Hirschfeld, Hz. Peygamber'in Mekke toplumundaki siyasi gücünün tam bilinmeyeceğini bu yüzden yönetime ilişkin buyrukların Mekkî vahiyden tamamen çıkarılması gerektiğini söylemektedir. Ona göre ritüellere ilişkin hükümler bakımından Mekke dönemi, ne namaz ne de başka ibadetlerin formları hususunda neredeyse hiçbir şey ortaya koymamaktadır.¹³

Mekkî hitaplara ilişkin meslektaşları tarafından yapılan çalışmaları ise Hirschfeld şöyle değerlendirmektedir: Weil, Muir ve onları destekleyen Nöldeke¹⁴

11 Hirschfeld, *New Researches*, s.4-5

12 Hirschfeld, *New Researches*, s.102

13 Hirschfeld, *New Researches*, s.79

14 Hirschfeld, *New Researches*, s.35-36; Kur'an kronolojisine ilişkin yapılan batıdaki çalışmalarda en çok başvurulan çalışma Theodor Nöldeken'in yaptığıdır. Hirschfeld'in yaptığı sıralama

Mekki vahiyleri üçe ayırmış bu ayırmada Hz. Peygamber'in coşkusunun düşüşünü, hitaptaki dokunaklılığın azalışını ve cümlelerin giderek uzamasını dikkate almışlardır. Halbuki başlangıçtaki ilhamlar sade bir düşünce ile yönetilmiştir, bu yüzden diyor Hirschfeld, tarihsel sıralamada coşkunun derecesi çok da güvenli ölçüt değildir. Güvenilir bir çalışma için bitmek tükenmek bilmeyen coşkunun yerine hitabın dokunaklılığını ölçüt almak gerekir.¹⁵

Hirschfeld işte hitabın dokunaklılığını, peygamberde olması gereken (mucize, gelecekte haber verme gibi) özellikleri, peygamberin psikolojik durumunu, toplumu etkilemede etkili olacak yol ve yöntemleri dikkate alarak Mekki vahiylerin tabii bir sıralamasını yapmakta, onları beş aşamada incelemektedir.¹⁶

A. Mekki Vahiylerin Aşamaları

1. Birinci Aşama: İlk Çağrı ve Bu Çağrıyı Pekiştiren Ayetler

Birinci aşama iki kısımdan oluşmaktadır: Birinci Kısım: İlk Çağrı; İkinci Kısım: İlk Çağrıyı Pekiştiren Ayetler.

1.a. İlk Çağrıyı Konu Edinen Ayetler

İlk çağrıda yeni tanrı ve peygamberin ilan edildiğini düşünen Hirschfeld, Peygamberin uzun süredir zihninde var olan ilk çağrıyı¹⁷ Alak sûresi 1-5 ayetleriyle yaptığını söyler:

ile söz konusu sıralamanın farklı ve ortak yönleri vardır: Nöldeke sûrelerin kronolojisini yaparken Hirschfeld, ayet gruplarının kronolojisini yapmaya çalışır. Nöldeke ilk hitapları belirlerken Peygamberin coşkusu esas alırken Hirschfeld ilk hitapta sukunetin hakim olduğuna inanmaktadır. Her ikisi de tarihsel sıralamada sürenin, ayetin şekilsel yapısını ve konularını dikkate almaktadır. Theodor Nöldeke, *Tarihu'l-Kur'an*, Arapça'ya çev. Georges Tamer, Birinci Basım 2004, Beyrut, Konrad-Adenauer-Stiftung, s. 61-210 Hirschfeld'in ayetleri gruplandırarak yaptığı bu çalışmaya ilişkin Nöldeke, kendi yaptığı çalışmanın düzenlenmesinden başka bir şey olmadığını söylemektedir. Theodor Nöldeke, *Tarihu'l-Kur'an*, s. 68. Richard Bell de Hirschfeld gibi surelerin değil ayet gruplarının tarihlendirmesini yapmaktadır. Ancak o tespit edebildiğimiz kadarıyla Hirschfeld gibi ayet gruplarını belli başlıklar altında toplamamaktadır. W. Montgomery Watt, *Kur'an'a Giriş* (çev. Süleyman Kalkan), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1998, s.134; Ayrıca bkz. Esra Gözeler, *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesine Batılı Yaklaşımlar*, AÜİF 51:1 (2010) s. 318-320

15 Hirschfeld, *New Researches*, s.36

16 Hirschfeld, burada beş grup vahiyden bahsettiği halde çalışmasının sonundaki tabloda Mekki vahiyleri altı gruba ayırır. Çalışmasında ilk çağrıyı, onu destekleyen bir hitabın takip edileceğini söylemekte ve buna 'destekleyici vahiy' ismini vererek italik yazmaktadır. Geriye kalan dört başlığı da italik yazarak içeriğine ilişkin bilgi vermektedir. Biz de çalışmamızda onun 'beş grup' ifadesini ve italik olarak yazdığı başlıkları dikkate alarak grupları oluşturduk. bkz. Hirschfeld, *New Researches*, s.36; Montgomery Watt ise söz konusu altı grubu beş gruba indirmek için tasviri ve teşrii dönemleri 'tasviri veya teşrii' diyerek bir dönem kabul etmiş gözükmemektedir. W. Montgomery Watt, *Kur'an'a Giriş* (çev. Süleyman Kalkan), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1998, s.133; Halbuki metinde 'tasviri' 'teşrii' dönemleri ayrı ayrı dönem olarak geçmektedir. bkz. Hirschfeld, *New Researches*, s.36.

17 Hirschfeld, *New Researches*, s.25

Yaratan Rabbinin adıyla ilan et, çağır.

Ki o insanı rahmin duvarına yapışan aşılانmış bir yumurtadan yarattı.

*Rabbin çok yüce olduğu halde ilan et.*¹⁸

.....

İslam'ın ilk ayetindeki 'ikra' ifadesine yanlış anlam verildiğini söyleyen Hirschfeld,¹⁹ Eski Ahid'den²⁰ ve İslam öncesi şiirden²¹ örnekler vererek 'ikra'nın 'oku' anlamında değil, 'ilan et, çağır' anlamında olduğunu ortaya koyar.

1.b.İlk Çağırını Pekiştiren Ayetler

Hirschfeld'e göre ilk çağırını pekiştiren ayetlerde -ataktan çok savunmada kalan- Peygamber, yeni tanrı ve peygamber düşüncesini derinleştiren, kendi konumunu güçlendirmeyi amaçlayan, tevhid inancını yerleştirmek için bir çeşit zikri andıran ritüele vurgu yapan, kâfirleri cezalarla tehdit eden hitaplara yer vermektedir.

Hirschfeld, A'lâ sûresinin 1-19 ve Kalem sûresinin 1-4 ayetlerinin ilk çağırını desteklediğini düşünmektedir. Ona göre bu ayetlerle Hz. Muhammed sadece ilk çağırındaki temel fikirleri tekrar etmiyor, aynı zamanda tam bir zihinsel kabiliyete sahip olduğunu vurgulamış oluyor. A'lâ ve Kalem sûresindeki bu ayetler ona göre Hz Peygamber'in hedefine istikrarlı bir şekilde ilerlediğini ve her bir kelimeyi ölçüp tartarak söylediğini göstermektedir.²²

Hirschfeld örnek olarak verdiği ayetlerde 'Rabbinin adıyla, yaratan, Senukri-uke -sana ilan edeceğiz-, Rabbinin ismini anan, suhuf, İbrahim ve Musa'nın sahifeleri', ifadelerini italik yazarak ilk vahyi destekleyen unsurlara dikkatlerimizi çeker.

Ona göre 'ikra' ayetiyle A'lâ ve Kalem sûresindeki bu ayetler arasında başka bir hitabın olmadığı da net bir şekilde söylenemez. Nitekim o, ilk çağırından hemen sonra bir taraftan A'lâ ve Kalem sûresinin ilgili ayetlerini yerleştirmekte diğer taraftan ilk vahiyde peygamberin yüklü bir örtü örtmesini gerektiren titremenin eşlik ettiği bir baş ağrısına maruz kalmış olabileceğini, iyileştiğinde ise kendisini

18 Hirschfeld, *New Researches*, s.18

19 Hirschfeld, *New Researches*, s.4; Burada Hirschfeld, Arapça kök olan karae'nin 'okuma' değil de bir 'araya getirme' anlamında olduğunu ve bu anlamda İslam öncesi edebiyatta çok sık kullanıldığını söyler Ancak fiilin anlamının/konusu bu kökü kullanan İbranice ve Süryanice'de yaygın olan bi edatıyla dilbilgisel olarak karıştırıldığını söyler. O aynı zamanda şöyle bir tespitte bulunur: Tek başına alındığında İkra ayetindeki her kelime saf Arapçadır. Kelimeler bir araya getirildiğinde yeni bir anlam içerirler. Muhammed bu yolla eski dile yeni bir ruh aşılانmış olmaktadır. Hirschfeld, *New Researches*, s. 32

20 Hirschfeld, *New Researches*, s.19; Eski Ahid, Tekvin XII. 8

21 Hirschfeld, *New Researches*, s. 32

22 Hirschfeld, *New Researches*, s.34

oldukça yenilenmiş hissettiğini ve peygamberlik çağrısını Müddessir ve Müzzemmil sûreleriyle yinelediğini söylemektedir.²³ Görüldüğü gibi Hirschfeld, hem Müddessir, Müzzemmil sûrelerinden oluşturduğu ayet grubunu hem de A'lâ, Kalem sûrelerinden oluşturduğu ayet grubunu sıra belirtmeksizin ilk çağrıdan hemen sonraya yerleştirmektedir.

Hirschfeld, Peygamber'in ilk çağrıyla desteklemek için putlara ibadetin yerine Allah'a ibadeti öğretmek amacıyla bir çeşit zikri andıran bir ritüele yer vermiş olabileceğini söylemektedir. Bu ritüele İhlas sûresini öngörmektedir. Ancak ona göre erken dönem özelliği taşıyan bu zikri erken dönem vahiy arasına yerleştirmenin kafa karıştırıcı olduğunu da kabul etmektedir.

Hirschfeld ilk çağrıyla desteklediğini düşündüğü diğer bir ayet grubuna geçmeden bu ana kadar yaptığı sıralamanın bir değerlendirmesini yapmaktadır. Ona göre yaptığı bu tarihsel sıralama aslında yeteri kadar ikna edici değildir, hatta bundan sonra yapacağı tarihlendirmeler hususunda olumsuz bir izlenim uyandırmaktadır.²⁴

Hirschfeld bu tespitten sonra ilk çağrıyla destekleyen, inanmayanların ağır cezaya çarptırılacağını konu edinen ayet grubunu ele alır. Araştırmacıya göre İslam öncesi dönemde ölümle her şeyin son bulacağı materyalist düşünce ve müphem ahiret inancı hâkimdir. Hz. Muhammed geç dönem Mekki vahiylerde bu yanlış ahiret inancının üzerinde durmuştur. Hirschfeld burada Casiye sûresindeki 'Onlar diyorlar ki, sadece şu anki hayat vardır. Ölüyoruz yaşıyoruz sadece bizi zaman öldürür (Casiye 45/23), ayetini²⁵ pagan inancındaki ruh göçüne yorumlar ve ruh göçü inancında olanları ve günahkârları bekleyen azabı konu edinen ayetleri zikreder. Günahkârların perçemlerinden tutularak cehenneme sürükleneceği ifadesini içeren Alak 96/15-16 ayetleri başta olmak üzere azap içerikli bazı ayetlere (Beyyine 98/5 (6); Fecr 89/24 (25); Cin 72/15, 24; Buruc 85/10²⁶ ayetlerine) yer verir. O,

23 İkra'dan hemen sonra Muhammed'in kendini güvenli bir konumda ve çetin bir mücadelenin ortasında bulduğunu, yünlü giysiler örtmesine mecbur bırakan titremenin eşlik ettiği sinirsel bir baş ağrısına maruz kalmış olabileceğini, iyileştiğinde ise kendisini oldukça yenilenmiş hissettiğini ve peygamberlik çağrısını tekrarlayan Müddessir 74/1-11 'Ey örtüsüne bürünen...' diye başlayan konuşmasını yaptığını söyler. Buna ilaveten Müddessir sûresinin ikizi kabul ettiği neredeyse aynı başlangıca sahip Müzzemmil 78/1-14 hitabının da aynı şartlarda ilan edilmiş olduğunu ifade eder. Hirschfeld'e göre, Müddessir ve Müzzemmil sûrelerinin ikinci ayetlerinde yer alan 'kum/kalk' ifadesi düşünce veya uygulama düzeyinde gece namazına değil de Müzzemmil sûresinin 9. Ayetinde sözü edilen kendisindeki ağır yükten dolayı uykusuz kalan Peygamber'in heyecanına işaret etmektedir. O, bu noktaya müfessirlerin açıklama yapmadıklarını da ilave eder. Hirschfeld, *New Researches*, s.38 Hirschfeld her ne kadar ilk vahiyyle A'lâ ve Kalem sûrelerinin ilgili ayetleri arasında başka vahiylerin de olabileceğini söylese de çalışmasının sonunda verdiği tabloda bu vahiyleri peş peşe getirmektedir.

24 Hirschfeld, *New Researches*, s.35

25 Hirschfeld, *New Researches*, s.40

26 Hirschfeld, *New Researches*, s.39

Hız. Muhammed'in, amcası Abdu'l-Uzza'ya acımasızca Ebu Leheb damgasını vurarak mahkûm ettiğini söyler ve bu içerikteki Leheb sûresini de buraya alır.²⁷

Hirschfeld bu periyotta inanmayanlar için reva görülen çeşitli cezaların ayrıntılı olarak anlatılmasına karşın inananlara bahsedilecek cennetin yüzeysel şekilde geçirtildiğine dikkatleri çekmektedir. Buna da örnek olarak Ğaşiye 88/10 (Fi cennetin aliye), Fecr 89/30 (vedhuli cenneti), Tekvir 81/13 (Ve izel cennetu Uzli-fet)²⁸ ayetlerini örnek vermektedir. Cezanın ayrıntılı mükâfatın ise kısa ifadelerle anlatılması Hirschfeld'e göre, Hız. Muhammed'in korkunun umuttan daha etkili olacağını hesaplaması dolayısıyladır.²⁹

Hirschfeld peygamberin mucizeye başvurması şeklinde yorumladığı ayetleri ilk çağrıyı destekleyici ayetler arasında görmektedir. Hız. Musa'nın Hız. Muhammed'e büyük bir model olduğunu düşünen Hirschfeld, Allah'ın Hız. Musa'yı peygamberlikle görevlendirmesini konu edinen Nazi'at 79/15-20 ayetleri ile Mirac hadisesini konu edinen Necm 53/1-18 ayetlerindeki ifadeleri birbirleriyle ilişkilendirmek ister. Nazi'at 79/15-20. Ayetler şöyledir:

Musa'nın haberi sana gelmedi mi?

Tuva'da kutsal vadide Rabbin ona şöyle hitab etmişti:

Fir'avun'a git doğrusu o azmıştır:

Ona de ki, 'Arınmağa niyetin var mı?'

Rabbine giden yolu göstereyim ki, O'na saygı duyup korkasın.

*Bunun üzerine en büyük mucizeyi gördü.*³⁰

Hirschfeld Hız. Muhammed'in Hız. Musa'nın gördüğü -yukarda bahsi geçen- işarete benzer belirsiz bir işareti dinleyenlerini etkilemek üzere devreye soktuğunu söyleyerek Hız. Musa'nın peygamberliğinden bahseden ayetlerden sonra Necm sûresinin ilk 18 ayetini zikreder.

27 Hirschfeld, *New Researches*, s.40 Günahkârların cezalandırılması hususunda diğer bir ayet, İlk ilanı destekleyici vahiy olarak zikredilen (Ala 82/12-13 ellezi yeslan naral) ayetlerdir. Muhammed günahkârların yakıcı bir ateşte yanacağını daha sonra ne yaşamın ne de ölümün olduğunu söylemektedir. Hirschfeld, *New Researches*, s.41

28 Hirschfeld, *New Researches*, s.43; Hirschfeld'e göre erken dönem sûrelere derc edilmiş oldukça ayrıntılı anlatılmış 'bahçe, cennet' içerikli ayetler tamamen daha sonraki döneme aittir. (Örnek: Buruc sûresi 11. Ayet, Kalem sûresi 17 ve 34.ayet, Müddessir 42 (40). Ayet.) Daha eski pasajlarda ise 'bahçe' ilaveler ayrıntılar olmaksızın yer almaktadır. Hirschfeld, *New Researches*, s.43; Hirschfeld'in cennet tasvirlerini içeren ayetlere dahil ettiği Kalem sûresi 17. Ayet ahiretteki cennet tasviri yapılmamaktadır. Bu ve takip eden ayetlerde Allah izin verirse demediklerinden fakir fukaraya pay ayırmadıklarından dolayı bahçeleri yok olan bahçe sahiplerinin başına gelenleri anlatılmaktadır. Bu ayette sırf cennet kelimesi geçtiği için Hirschfeld cennet tasvirlerinin içerisinde bu ayeti dahil etmiş gözüküyor.

29 Hirschfeld, *New Researches*, s.42-43

30 Hirschfeld, *New Researches*, s.44

O, her iki ayet grubunda yer alan ‘vahiy/ilham, Rabbinden en büyük işaretler’ kelimelerini italik yazarak Hz. Muhammed’in Hz. Musa’dan etkilendiğini ve onu taklit ettiğini iddia eder.

Hirschfeld, bu aşamada ayrıca Hz. Muhammed’in herhangi bir atakta bulunmaksızın savunmada kalmayı yeğlediğini, zarar görmeden halkın düşüncesinden sıyrılmayı arzuladığını, oldukça olumsuz şartlar altında iddiasını devam ettirmeyi, fikirleriyle baş başa kalmak istediğini söyleyerek Hz. Peygamber’in bu duruma işaret eden Kafirun sûresini de bu periyoda dahil eder.³¹

2. İkinci Aşama: Edebi Sanat Yönü Baskın Olan Vahiyler³²

Hirschfeld, ikinci aşamada Peygamber’in topluma kendini kabul ettirme derdine düştüğünü, güçlü yeminlerle desteklenmiş edebi sanat yönü baskın olan ve gelecekte haber veren hitaplara ağırlık verdiğini düşünmektedir. Ona göre edebi sanat yönü baskın olan ve gelecekte haber veren ayetler kıyamet gününü konu edinen ayetlerdir. Ancak kıyamet gününe ilişkin ayetler bir taraftan süslü ifadeler içerdiği için insanlar peygamberi şair olmakla itham etmekte, diğer taraftan gelecekte haber verdiği için kâhin olmakla suçlamaktadır. İşte bu aşamada bir taraftan süslü ve gelecekte haber veren kıyamet konulu hitaplar yer almakta diğer taraftan peygambere yöneltilen şair ve kâhin ithamları bertaraf edilmek istenmektedir.³³

Hirschfeld’e göre, şiire aşına olan Hz. Muhammed, kendi stilini şiirden azat etmesi için bazı zorluklar yaşamakta, bu yüzden ifadelerinde şiirden kalıntılara rastlanabilmektedir. Ona göre, şiirde bir geçiş veya şarkının uygun bir konusuna amatörce giriş mahiyetinde olan (zerni/bana bırak) tevcihi kelimeler, belli ölçüde ayetin tarihini belirlemeye yardımcı olmaktadır. Zira, diyor Hirschfeld, en erken vahiylerde üç defadan fazla tekrar edilen bu (zerni/let me) ifadesi, pagan şiirine benzer bir tarzdadır. Ona göre bu durum Kalem sûresi 44. ayette (‘zerni/Bana bırak.’) rahatlıkla görülebilir.³⁴

Hirschfeld, süslü gelecekte haber veren kıyamete ilişkin ayetleri bulmak için ‘yevm’ ifadesini içeren ayetleri tarar. Ancak ona göre Kur’an’ın erken döneminde (el-yevm) sözü çokça yer almaz, yalnızca o gün geldiğinde meydana gelecek olayların tasvirine işaret edilir. O, bu durumu, Şems sûresi ile örneklemektedir. Bu sûre ona göre zorlama bir dokunaklığa ve ayetlerdeki kişileştirmeye rağmen, edebi sanat yönü baskın olan ayetlerin en güzel örneğini temsil eder.

31 Hirschfeld, *New Researches*, s.46

32 İngilizcesi ‘Declamatory’ olan bu ifadenin Türkçe karşılığı ‘Heyecan verici, gösterişli, tumturaklı’dır. Biz Hirschfeld’in bu başlık altında anlattıklarını da dikkate alarak yukarıdaki anlamı vermeyi uygun gördük.

33 Hirschfeld, *New Researches*, s.36

34 Hirschfeld, *New Researches*, s.37

Sûrenin eşit olmayan iki bölümden oluştuğunu, özgün, ahenginin oldukça ölçülü olduğunu söyleyen Hirschfeld sûrenin tamamını çalışmasına konu edinir.³⁵

Hesap gününe ilişkin sahneler içeren bu sûre, Hirschfeld'e göre, hazırlıksız, doğal olarak üretilmesi mümkün değildir. Ona göre Muhammed'in kendisi bu mükemmel performanstan o kadar mutlu olmuştur ki, kısa bir süre sonra daha alt düzeyde diğer bir sûreyi yani İnfitar 82/1-19'i taklit etmiştir.

Hirschfeld burada İnfitar sûresinde 'Hesap Günü' ifadesini içeren üç ayet arasında bağlantılar kurmaktadır. O, 15-18. ayetlerde (yevmi'd-din) ifadesinin iki kez geçtiğini, 19. ayette ise bu ifadenin açıklayıcı tarzda tekrar edildiğini söylemektedir. Ona göre Hz. Muhammed, ard arda gelen bu ifadeyi yaygın olmayan sıfatlarla ve açıklamalarla sınırlama yoluna gitmiştir. Ayrıca Hirschfeld 'Yevm' ifadesine ilişkin bu açıklama girişiminin sadece edebi sanat yönü baskın olan ifadelerin bulunduğu dönemin özelliği olmadığını³⁶ ilk vahyi destekleyici ayetlerde 'yevm' ifadesinin izlerine rastlanabildiğini ancak gerçek gelişiminin süslü ifadelerin yer aldığı döneme ait olduğunu düşünmektedir.³⁷ Öte yandan araştırmacı 'yevm' ifadesini içeren veya ona atıfta bulunan ayetler çok olduğu için, gruplar oluşturmakta Mekkî ve Medenî olmaları hususunda tespitlerde bulunmaktadır. Hirschfeld burada yevm ifadesini içeren veya ona atıfta bulunan ayetleri beş gruba ayırmaktadır. İlk iki grupta daha çok Mekkî vahiylerin, kalan üç grupta ise genelde Medenî vahiylerin yer aldığını belirtmektedir.³⁸

'Yevm' ifadesinin kullanışı bakımından Mekkî vahiylerin yer aldığı ilk iki grup arasında dilbilgisi açısından fark vardır. İlk gruptaki yevm içerikli ayetler 'the day of meeting 40/15' şeklinde isim tamlaması olarak, ikinci grupta 'the last day 29/35' şeklinde sıfat tamlaması olarak geçer. Medenî ayetlerin çokça yer aldığı üçüncü grupta ise daha açıklayıcı ayetler yer almaktadır. 'Hiçbir kişinin başka birinin cezasını çekmeyeceği gün, gibi'. Dördüncü grupta sadece o gün 'on that day' ifadesi yer alır. Son grup ise 'Sa'atun, gâşiyetun' gibi kıyametin özel isimlerini içerir.³⁹

Hirschfeld anlaşıldığı kadarıyla bu sıralamada 'yevm' ifadesinin anlamının açık veya kapalı oluşunu dikkate almaktadır. İlk gruplarda 'yevm' ifadesi bir kelimeyle tanımlanır veya tavsif edilirken daha sonraki gruplarda bir cümleyle açıklanmakta hatta tanınan bilinen gün olduğu için 'o gün' şeklinde ifade edilmekte veya özel isimlerle ona işaret edilmektedir.

35 Hirschfeld, *New Researches*, s.47-48

36 Hirschfeld, *New Researches*, s.49

37 Hirschfeld, *New Researches*, s.52-53

38 Hirschfeld, *New Researches*, s.49

39 Hirschfeld, *New Researches*, s.49-52; Bu isimleri ve lakapları da İsa'ya ait kehanetlerden fark-sız gören Hirschfeld, Hz. Muhammed'in bu lakapları öğrenmiş olduğu düşüncesindedir. Hirschfeld, *New Researches*, s.52

Hirschfeld, gelecekte haber veren ancak başka konular da içerdiği için diğer periyotlara da dahil edilebilecek olan Abese sûresini, ifadelerini görkemli bulduğundan bu aşamaya dahil eder. Ona göre canlı, çarpıcı kısa bir girişe sahip olan Abese sûresi bir monolog ile devam etmektedir. Hirschfeld, tek taraflı konuşmanın (18. ayetteki Min eyyi şeyin halekahu ile başlayan ayet grubunu kastediyor) aslında ilk vahyin ikinci cümlesinin (Alak 96/2) tekrarı olduğuna dikkatleri çekmekte ama burada daha çok detaya ve tasvire yer verildiğini belirtmektedir. O daha sonra söz konusu sûrede edebi sanat yüklü ama betimsel vahiyler olarak değerlendirilebilecek ayetlere de işaret etmektedir. Bu ayetler bahsedilen nimetlerden dolayı rahat bir yaşam süren insanın yaratana şükretmesi gerektiği çağrısında bulunmaktadır. Hirschfeld, sûreye ilişkin son olarak dindarların ve günahkârların karşılaşacağı durumları konu edinen kıyametin kısa bir tasvirine yer verildiğini ifade etmektedir. Ona göre, bu sûre bir dinsel hitapta birleşmesine rağmen sadece başlıkların çeşitliliği ile değil, süslü/görkemli ifade ve özgünlüğüyle de kendini hissettirmektedir.⁴⁰ Hirschfeld bu cümlesiyle kıyametin dışında da konular içeren bu sûreyi bir bütün olarak süslü ifadeler içerdiğinden buraya aldığını söylemiş olmaktadır.

Araştırmacı, bu aşamaya son olarak ona göre edebi sanat yönü baskın olan ifadeler ve gelecekte haber veren hitaplar içeren, aynı zamanda da bir sonraki aşamaya geçişi sağlayan Şems sûresini dâhil etmektedir. O, sûrede yer alan 'Semud' ifadesine dikkatleri çeker ve şöyle der: 'Biz belirgin biçimde görüyoruz ki, bu sûre nasıl da kıssa içerikli vahye zemin hazırlıyor. Muhammed yeminle ilgili malzemesini bitirince kıssa içerikli vahyin zamanı gelmiş (gözüküyor).' Ona göre bu sûre (Şems) başlangıcı dikkate alınarak süslü ifadelerin yer aldığı dönemdeki sûrelerden sayılmalıdır. Nitekim Semudluların kaderine ilişkin Mekkelilerin bilgisi, o sûrenin erken dönem vahiylerden olduğunu garanti etmektedir.⁴¹

3. Üçüncü Aşama: Kıssa İçerikli Ayetler

Bu dönemin karakteristik özelliği mucizelerdir. Hirschfeld'e göre Hz. Muhammed bu içerikteki vahiylerle mucizelere ve geçmiş olaylara aşina olduğunu Mekkelilere göstermek⁴² istemektedir.

Ona göre mucize, Mekki sûrelerin tamamında, Medeni sûrelerin ise çoğunda ana konudur. Her biri kıssa içerikli olan ve 'Bunlar apaçık Kitabın ayetleridir' diye (veya benzer şekilde) başlayan en az on Mekki sûre vardır.⁴³ Erken dönem

40 Hirschfeld, *New Researches*, s.53

41 Hirschfeld, *New Researches*, s.58; Benzer bir nedenden dolayı. Fil/105 sûresini buraya alır. Hirschfeld'e göre her ne kadar kısalığı ait olduğu yere yerleştirmek için bir ipucu vermese de Tekasur/102 sûresi de bu döneme aittir. Başlangıcı kesin olarak süslü ifadelerin yer aldığı döneme ait olmasına rağmen, kıssaya ilişkin konular Fecr/89 sûresinde oldukça fazla gözükür. Hirschfeld, *New Researches*, s.58

42 Hirschfeld, *New Researches*, s. 59

43 Hirschfeld, *New Researches*, s.60

vahiy kesitlerinde Ad ve Semud ifadesinin yer alması, Semud kavminin hicr taşındaki efsânevi hatırasının onu okuma özelliğini kaybeden Araplar arasında biliniyor olmasından dolayıdır.⁴⁴

O, Şuara sûresini mucize üzerine tam bir hitap içeren sûre olarak görür. Ona göre bu sûre tafsilatlı olduğu kadar metodik olarak da oluşturulmuştur. Hirschfeld ayrıca sûrenin etkileyici bir girişe sahip olduğunu, devamında Musa'nın Firavuna mesajı iletmesi ile devam eden tafsilatlı kıssanın 7 (8). ayette 'mucize' ifadesini içeren kelimeyle son bulduğunu, mucize kelimesinin düzenli olarak İbrahim, Nuh, Ad, Semud, Lut ve Şuayb kıssalarını da sonlandırdığını belirtmektedir. Ona göre gönderildikleri insanlara nüfuz etmek için her bir peygamberin mucize ile ilişkilendirilmesi, Muhammed'in bu gerçeklere ilişkin bilgisinin mucizevi olduğunu Mekkelilere kanıtlamaktadır. Bu yüzden bu bilgiler mucizeye benzemektedir.⁴⁵

Hirschfeld, Kur'an'ı derleyenlerin Medenî sûreler arasına yerleştirdiği ancak şüphe götürmez biçimde Mekki kaynaklı olduğuna inandığı kısa karakterli birkaç ayet grubu üzerinde de durur. Ona göre kıssalar daha çok Mekke dönemine ait olduğu için Hz. Muhammed'in eskiden anlatmış olduğu hikâyelere Medine döneminde dönmüş olması düşünülemez. Bu yüzden Âd ve Musa'yı konu edinen Ahkaf sûresi 20-35 (21-36). ayetleri, belli bir kişiye işaret etmeyen Bakara sûresi 200-210 (204-214) ayetleri Mekki'dir.

Araştırmacıya göre Fatıha sûresi kısa içerikli hitapların ifadelerini içerdiği için bu döneme dahil edilmelidir. Çünkü sûredeki ayetlerin neredeyse tamamı bu

44 Hirschfeld, *New Researches*, s.59; Hirschfeld'e göre, yaşayanların hafızasında canlı olan Ebrehe'nin engellenen seferi 105. sûre olan Fil sûresini ortaya çıkarmıştır. Bu sûrede Muhammed düşman güçleri yok eden vebayı taşa dönüştürmeye kalkışmıştır. Buruc 85/18 (19) de Firavun'dan ilk kez söz edilmektedir... Ala 87/18, 19'da İbrahim ve Musa suhufu kendilerine atfederler. Hirschfeld, *New Researches*, s.59

45 Hirschfeld, *New Researches*, s.61; Hirschfeld'e göre yedinci sûrede kompoze edilen belirli bölümler bu periyodun en son dönemine aittir. Bu sûrede kıssa ve tasvir metodunun karışımı bir anlatımla yerin göğün yaratılışına değinilir. Adem ve eşinin cennet kovulması anlatımıyla sûreye devam edilir. (Hirschfeld, *New Researches*, s.69-70) Hirschfeld kıssa içeriklerinin azaldığı sûrelere Sebe sûresi ve Araf sûresini örnek vermektedir. Sebe sûresinin sadece ilk kısmı (1-20) Kitab-ı Mukaddestaki kişilere atıfta bulunmakta geriye kalanı kısmen betimleyici kısmen dinî hitap içerikli gözükmektedir. Hirschfeld, *New Researches*, s.69

Hirschfeld burada İsrâ ve Mu'minin sûrelerinin kıssa içerikli ayet gruplarına da yer vermektedir: İsrâ/17 sûresindeki birinci ayet Kudüsteki mabedden bahsetmekle Muhammed'e İsrail tarihinin iki ana safhasını araştırma fırsatını veriyor (2 ve 8 (7). ayet). Birinci kısımdan tamamen kopuk olmasına rağmen sûrenin içinde yer alan 103-111 (101-111) ayet grubu kıssa içeriklidir. 106 (104). ayetteki (va'dul ahire) ifadesi 7. Ayetteki ifadelerle; 108. ayetteki va'd 5. Ayetteki ifadelerle paralellik arz etmektedir.

Mu'min sûresi eşit olarak bölünmüş bir karaktere sahiptir. Sûrenin 1-6; 24-35; 38-59 ayet grupları kıssa içeriklidir. Firavun burada sadece tarihsel bir figür olarak değil, Nemrud ve Buhtunnasr'ın karakterlerini de içerecek şekilde günahkâr ve itiraz eden bir prototip olarak durmaktadır.

periyoda ait vahiylerde görülebilir. Birinci ayet birçok hitabın başlangıcında ve sonunda bulunan iki ibareden biridir. Burada Hirschfeld, 'el-hamdu' ile başlayan, 'elhamdu lillahi rabbil âlemin' ile başlayan veya biten sûrelerin isimlerini verir. Son olarak Elhamdu lillahi rabbil âlemin ayetini içeren Yunus 10/10-11 (11).⁴⁶ ayetini zikreder.⁴⁷

4. Dördüncü Aşama: Betimsel Vahiyler

Hirschfeld'e göre betimsel vahiylerin karakteristik özelliği peygamber'in dinleyenlerine yaşamı kendilerine sağlayan Tanrıya şükretmeleri gerektiğini hatırlatmasıdır.⁴⁸ Bu bölümde tabiatın varlığı, gök cisimlerinin hareketleri Allah'ın ayetleri olarak anlatılmakta⁴⁹ insanın hizmetine sunulan bu varlıkların ilah edinilmeye layık olmadığı⁵⁰ vurgulanmaktadır. O, betimsel vahiylerin yoğunlukla işlenmesini, Peygamberin bir önceki dönemdeki kıssa metodunun cazibesinin kaybolmasına bağlamaktadır.

Araştırmacı betimsel vahiyleri hem kapsam hem de ayet sayısı bakımından oldukça sınırlı görmektedir. Ona göre bu içerikteki vahiyler edebi sanat yönü bakımın olan ifadelerin yer aldığı dönemin sonuna kadar fark edilememektedir.⁵¹ Kıssa içerikli vahiyler arasında betimsel vahiylerin yer aldığını söyleyen Hirschfeld'e göre, karakterlerindeki farklılığa rağmen iki vahiy çeşidi bir noktada birleşmektedir. Bu ortak nokta; Allah'ın mucizelerini gösterme, mucizeleri gerçekleştirmeye gücü yetmeyen peygamberlere destek verme çabasıdır. Öyle anlaşıyor ki, Muhammed, 'her şeye gücü yeten Allah'ın (hem tabiatla hem de geçmiş peygamberlerin şahsında)⁵² mucizeleri çok olduğu için yeni mucize beklemenin gereksiz olduğunu dinleyenlerine iletme istiyor.⁵³

Ona göre Nuh sûresi, Hz Muhammed tarafından Nuh'a atfedilen oldukça orijinal tabiat tasvirini içerir. Kıssa içerikli başlangıca rağmen sûrenin geri kalanı betimsel karaktere sahip olduğu için betimsel vahiyler grubuna dahil edilmelidir.⁵⁴

46 Hirschfeld burada bir ayeti iki ayet kabul etmiştir.

47 Hirschfeld, *New Researches*, s.71; Hirschfeld'e göre kıssa hitabından çıkarılmış bir diğer bölümü Maide sûresine yerleştirilmiş olarak buluruz. Derleyiciler tarafından yerinden edilmiş olmasına rağmen 23-38 (20-34) ayet grubu Mekki'dir. Bunlar da kendi aralarında iki kısımdır: 23-29 (20-26 Hz. Musa'dan); 30-35 (27-31 Hz. Adem'in oğullarından bahseder). Geriye kalan üç ayet 36-38 (32-34) belki de öncesindeki hikâyelerden yararlanmayı gerektirir. Bunlar Mekki düşmanları etkileme amaçlıdır. Tehdit edilen cezalar Medine'de uygulanmıyor, din değiştirme veya cezanın uygulanması arasında bir tercihe zorluyor.

48 Hirschfeld, *New Researches*, s.72

49 Hirschfeld, *New Researches*, s.9

50 Bu ifadenin aslı 'therefore not to be worshipped' dır. Cümleinin düzgün olması için yukarıdaki tercüme tercih edilmiştir.

51 Hirschfeld, *New Researches*, s.72

52 Parantez içerisindeki ifade kendimize aittir.

53 Hirschfeld, *New Researches*, s.72

54 Hirschfeld, *New Researches*, s.73

Hirschfeld Nahl sûresinin betimsel vahiylerin zirvesini temsil ettiğini söyler. Bu sûre ona göre sadece diğer hitaplarda dağınık olan betimsel parçaları bir araya getirmiyor aynı zamanda okuyucudan önce onları hakiki sanatsal bir sıraya yerleştiriyor.⁵⁵

Araştırmacıya göre kevnî ayetlere⁵⁶ ilişkin pasajlar içeren en güzel hitap Lokman sûresidir (1-10 (yani 2-11) ve 19-34 (yani 20 -34⁵⁷). Bu sûrede betimlemeler olağan tarzdadır. Ancak betimlemeyi bölen araya yerleştirilmiş 11-18 (12-19) ayet grubu vardır. Sûrenin 22 (23). ayetinde ise Hz. Muhammed'e, kafirlerin inanmalarına aldırış etmemesi tavsiye edilmekte ve bu tavsiye baştan sona betimsel olan bir sonraki hitapta, Yasin sûresinin 76. ayetinde tekrar edilmektedir. Yani Lokman 31/22 (23). ayet ile Yasin 36/76. ayet (Fela yehzunke) benzeşmektedir.

Yasin sûresinden söz etmişken Hirschfeld sûrede bulunan kevnî ayetlere de değinir. Sûrenin 33, 37, 41. ayetlerinde yer alan ayın durumundaki değişim, gece ve gündüzün değişimi, güneş tutulmasına⁵⁸ ilişkin gözlemler ona göre, ilk kez geçen betimlemelerdir.⁵⁹

Hirschfeld, betimsel vahiylerde insanın dikkatinin tabiata çekildiğini erken dönem vahiylerde ise dikkatin insanın kendisine yönlendirildiğini, böylece itaatkâr insan için Allah'ın ayetlerinin hem kendinde hem de yeryüzünde bulunduğu işaret edildiğini⁶⁰ ifade eder.

5. Beşinci Aşama: Ahlakî Normlar İçeren Ayetler

Hirschfeld, ilk dört aşama boyunca dinleyenlere sunulan hitapların onları artık belli ahlâkî normları alabilecek kıvama getirmiş olduğu düşüncesindedir. Bu norm-

55 Hirschfeld, *New Researches*, s.76; Hirschfeld'e göre bu sûre orijinal olmamasına rağmen güzel olduğuna göre Muhammed onun kompozisyonu hususunda daha çok özen göstermiş olmalı. (Hirschfeld, *New Researches*, s.76) İlk defa Hz. Muhammed'in sûrenin kompozisyonunu oluşturduğu yönünde bir fikre rastlıyoruz.

56 'kevnî ayetler' ifadesinin aslı 'signs' alametler/ayetler'dir. Anlaşılır olması için biz bunu 'kevnî ayetler' şeklinde çevirmeyi uygun gördük.

57 Sûre 34 ayetten oluştuğu için bu sayıda kayma olmamaktadır. Hirschfeld belki de elimizdeki Kur'an'da iki ayet olarak zikredilen ayeti bir ayet olarak algıladı.

58 Hirschfeld 'the eclipse of the sun' ifadesine yer vermektedir.

59 Hirschfeld 've ayetun lehum' diye başlayan üç ayet grubuna (Yasin 36/33-36, 37-40, 41-44.) ilişkin şu tespitlerde bulunmaktadır. Ona göre bu ayet gruplarında (şîrsel) ölçü olmamasına rağmen her bir dört ayetlik bentler benzeşmektedir. Bu eski alışkanlığa kayış ya Muhammed'in şair olduğu yönündeki ithamı beraberinde getirdiği için, ya da Muhammed tehlikeyi önceden görüp herhangi bir yanlış anlamayı engellemek istediği için, Yasin Sûresi 69. Ayetinde Muhammed'in ne şîir öğrendiği ne de bunun kendisine yakışacağı deklere edilmektedir. Kafirler hususunda üzülmemesi yönünde Muhammed'e tavsiyede bulunan ve yukarıda sözü edilen ayetin bu ayetle ilişkisi olduğu anlaşılmaktadır. Ubey b. Halef'in çürümüş kemikleri Muhammed'e getirmesi ve onları kimin diriltebileceğini sormasını konu edinen Yasin sûresinin 78. ayetinin tarihsel bir arka planı vardır. Hirschfeld, *New Researches*, s.77

60 Hirschfeld, *New Researches*, s.70

lar ana babaya saygı gösterme, yetime iyi davranma, temiz bir yaşam sürdürme, dua, on emirdeki ilkelerin Arap toplumuna uyarlanmış hali şeklinde sıralanabilir.

Hirschfeld ahlâkî normların çerçevesini belirledikten sonra, kendisine göre ilk sunulan norma örnek verir. Ona göre, az bir dozajda ilk sunulan norma örnek Duha sûresinin 93/9-11 ayetleridir.

Öyleyse sakın öksüze kötü muamele etme

Yardım isteyeniyi azarlama

*Rabbinin sana lütfettiği nimeti her daim an...*⁶¹

Hirschfeld, bu ayetlerde kendisine tabi olanların mizacını çok iyi bilen Hz. Muhammed'in ihtiyatlı davrandığını, onları bunaltmadan mutat ibadetlere alıştırdığını söylemektedir. Allah'a inanan kulların yaşamını tasvir eden Furkan sûresinin 25/64-68, 72 (63-68, 72). ayetlerini de ahlâkî norm içeren vahiylerle dahil etmektedir.⁶²

Hirschfeld'e göre Lokman tarafından oğluna yapılan uyarı da ahlâkî norm içeren vahiylerin başka bir versiyonudur. Bu ayetlerde ilk olarak Lokman'a Allah'a şükür borçlu olduğu hatırlatılmakta, sonra bu efsânevî bilge, bir olan Allah'a inanma, ana babaya saygı gösterme, temiz bir yaşam sürdürme Allah'a dua etme hususunda oğlunu eğitmektedir. Hirschfeld burada Lokman sûresinden 31/11-18 (12-19). ayetleri verir. Bu emirlerin hepsi ona göre aslında Mekki vahiylerdeki dinî buyrukları kapsamaktadır.⁶³

Hirschfeld'e göre Hz. Muhammed, On Emri Kitab-ı Mukaddes'ten taklit etmiş ve Arap toplumuna uyarlamıştır. O, Sa'lebi'nin Kitabı'l-Arais'inde 'On Emre yer verdiğini ve onların Kur'an'daki iki yerine atıfta bulunduğunu, bu atıflardan birinin İsra sûresinin ortalarını, diğerinin ise daha ayrıntılı olarak En'am 6/152-154 (151-153) ayet grubunu gösterdiğini söyler.

Araştırmacı Muhammed'in taklit etme hususunda tecrübeli olduğunu, daha pratik olan buyrukları Araplar için uygun olmayan emirlerin yerine koyarak onu özgürce değiştirdiğini iddia etmektedir. Örneğin; On Emirdeki adam öldürme yasağının Peygamber'e kız çocuklarını diri diri toprağa gömenleri suçlama fırsatı verdiğini, böylece barbar geleneğin kaldırılmasını kendisine mal ettiğini söylemektedir.⁶⁴

61 Hirschfeld, *New Researches*, s.79

62 Burada ayet numaraları önce mevcut Kur'an'la uyumsuzken ilerleyen ayetlerde uyumludur. Örneğin, Hirschfeld'in 64. Ayet olarak gösterdiği aslında 63. Ayettir. Ama onun 67. Ayet olarak gösterdiği ayet mevcut Kur'an'da da 67. Ayettir. Bu durumda Hirschfeld ya iki ayeti bir ayet saydı ya da o ayeti görmemezlikten geldi. 66 ve 67. Ayetin her ikisi cehennemle ilgili olduğu için onları bir görme olasılığı yüksektir.

63 Hirschfeld, *New Researches*, s. 80

64 Hirschfeld, *New Researches*, s.81

Ona göre En'am sûresinin 6/152-154 (151-153) ayetleri, On Emrin sadece neyi içerdiğini değil onlardan neyin atlandığını da göstermektedir. Mısır'dan çıkışı ima eden (Çıkış 20/2.) sözün atlanması şaşırtıcı değildir, çünkü, onun Müslümanlara yarar sağlamadığı ortadadır.⁶⁵

Buraya kadar Hirschfeld'in beş aşamaya ayırdığı Mekkî ayetleri konu merkezli tarihlendirme çabasını gördük. Değerlendirme ve sonuç bölümüne geçmeden bu beş aşamaya ilişkin birkaç anekdot sunmak istiyoruz. Hirschfeld bu beş aşamanın tabii bir sıralamayla birbirlerini izlediğini, dahası tasvir edici vahyin hukuk içerikli vahiyden önce geldiğine dair Hz. Aişe'ye nispet edilen bir hadis'in olduğunu⁶⁶ ancak yine de bu grupların birbirinden kesin olarak ayrılmadığını, birbirlerinin sınırlarını ihlal edebileceklerini ifade etmektedir. Bu yüzden, o, her bir grubun konusunun erken dönemdeki vahiylerde izinin sürülebileceğini ve sonraki vahiylerin önceki pasajların tekrarını içerebileceğini söylemektedir.⁶⁷

Hirschfeld ayetleri tarihlendirmeyi değil, onları⁶⁸ içeriklerine göre gruplandırıp sıralamasını yapmaktadır. O bu konuda şöyle demektedir: 'Hitapların kronolojik sırasını yeniden inşa etme fikrini bırakmalı, konularına göre bir bölümlendirme yapmak sûretiyle Kur'an'ın kompoze edildiği materyal üzerinde yaklaşık bir sonuç elde etmeye çalışmalıyız.⁶⁹ Şayet bu görevi başarabilirsek, her bir vahyin tarihine ilişkin kesin bilgiden vazgeçebiliriz.'⁷⁰

IV. Değerlendirme ve Sonuç

Hirschfeld, Mekkî ayetleri tarihlendirmeye konu bütünlüğü olan ayet grupları oluşturmakla başlamakta, daha sonra bu grupları belli başlıklar altında toplamaktadır. Bir başlığın altına ilk ayet grubunu yerleştirirken genelde bir önceki döneme ait ifade veya özelliği o ayet grubunda bulmaya çalışmaktadır. Daha sonradan gelecek ayet grupları için iç bağlantılar aramakta, bulamazsa diğer gruplarla olan genel benzerliği devreye sokarak grubu oraya dahil etmektedir. Son gruba yerleştireceği ayette ise bir sonraki dönemin ifade kalıbını veya özelliğini aramaktadır. Bununla birlikte araştırma sadece ayet grupları üzerinden götürülmemekte sûreler bir bütün olarak da değerlendirmeye tabi tutulmaktadır.

65 Hirschfeld, *New Researches*, s. 82

66 Buhârî, K. Fedaili'l-Kur'an, 6

67 Hirschfeld, *New Researches*, s.36

68 Hirschfeld, sadece edebî sanat yönü baskın olan ayetleri kısmen ifade biçimi yönünden ele almakta onu da kıyamet sahnelerini içeren ayetlerden örnekler vererek yine konusuna göre ayırmış olmaktadır.

69 Hirschfeld'in bu yönelişine benzer bir yaklaşım Emin el-Hûlî'nin Kur'an tefsiri için önerdiği Edebî Metotda ayetleri konularına göre bir araya getirmesinde görülebilir. Emin el-Hûlî, *Kur'an Tefsirinde Yeni Bir Metod* (terc.Mevlüt Güngör), Bayrak Matb. İstanbul 1995, s. 71-75

70 Hirschfeld, *New Researches*, s.36-37

Ancak Hirschfeld'e göre Kur'an Hz. Peygamber'in eseri olduğu için onun oluşturduğu söz konusu ayet grupları, İslam düşüncesinde peyder pey; ayet, ayet topluluğu veya sûre olarak nazil olan ve belli öbekler oluşturulabilecek ayet gruplarıyla -kısmen uyuşsa da- tamamen uyuşmamaktadır. Hirschfeld'in oluşturduğu gruplarda konu bütünlüğü esas alındığı için bazen araştırmacının kendi algısıyla gruplar şekillenebilmekte, konu dışı olan ayet konuya dahil edilebilmektedir. (Örneğin Bakara 2/187. -oruç- ayetinin peşinden gelen- Bakara 2/188 Vela te'kulu emvalekum- ayeti için 'Bu mecazi anlamdadır, ayette, oruçlu iken katı yiyecekleri yemek yasaklanmaktadır,' diyerek bu ayeti üstteki oruçla ilgili gruba dahil etmektedir. Hirschfeld, *New Researches*, s.109-110)

Mekkî ayetlerin tarihsel sıralamasına gelince Hirschfeld ayetlerin kronolojik sırasını yeniden inşa etmeyi bırakıyor, yerine, ayetleri içeriklerine göre gruplandırıyor, belli başlıklar altında topluyor ve onları tabii bir sıralamaya tabi tutuyor.

Beş aşamadan oluşan bu sıralamada aşamalar birbirinden kesin olarak ayrılmamakta, birbirlerinin sınırlarını ihlal edebilmektedir. Bu yüzden her bir grubun konusu erken dönemdeki vahiylerde görülebilmekte, sonraki vahiyler önceki pasajların tekrarını içerebilmektedir. Dolayısıyla Hirschfeld'in bu çabası kendisinin de ifade ettiği gibi⁷¹ beklediği sonucu vermemektedir.

Tabii sıralama tabiatıyla subjektif olmaktadır. Hirschfeld Mekkî ayetlerin sıralamasını yaparken, ayetlerin uslubu ve konuları, Hz. Peygamber'in psikolojik durumu, onun sergileyebileceği tutumu, o dönemin ortamı, ayette geçen ortak kelime, ayetin ifade tarzı gibi ilkelere İslam düşüncesinde karşılığını bulabileceğimiz bir vahiy algısı değil, kendi vahiy algısı ve ön kabulleri yön vermektedir. Örneğin onun Hz. Muhammed'in sözü kabul ettiği Kur'an'ın şiirden kalıntılar taşıması ve bu durumun tarihsel sıralamada kullanılması incelemiden çok ön kabulü çağrıştırmaktadır. Emek mahsulü olan ancak ön kabullerin hissedildiği bu çalışmada Hirschfeld; sûrelerin değil ayet gruplarının tarihsel sıralamasını yapmayı denemekle konuyu daha da karmaşık hale getirmiştir. İslam aleminde⁷² ve meslektaşları arasında⁷³ pek de kabul görmemesi belki de bu yüzdendir.

71 Hirschfeld, *New Researches*, s.35

72 Örneğin Emin el-Hûlî, Nöldeke'nin Kur'an Tarihi'nden yararlanılması gerektiği yönünde fikir beyan ederken bu çalışmasında Hirschfeld'in araştırmasından bahsetmemektedir. Emin el-Hûlî, *Kur'an Tefsirinde Yeni Bir Metod*, s. 77

73 Örneğin W. Montgomery Watt, Hirschfeld'in bu çalışmasının kabul görmediğini söylemektedir. W. Montgomery Watt, *Kur'an'a Giriş*, s.133

Bu tür bir çalışma cahiliye dönemi ve nüzûl ortamı hakkında fikir verecek malzeme ile birlikte rivayet, sîret ve Kur'an ifadeleri üçlüsü ekseninde sürdürülebilir.⁷⁴ Burada genel sîret bilgisi ışığında sûreler tek tek incelenip, sûrelerdeki kelimeler, kavramlar ve konular üzerinden bir iz takip edilebilir. Ancak Hz. Peygamber'in zihni, dostları, düşmanları, genel bilgi düzeyi, toplumsal realite, kabile ilişkileri, toplumsal ölçekli sorunları ve olayları; aşkın kaynaktan sadır olan vahyin dikkate aldığını göz önünde bulundurmak şartıyla.

74 Böyle bir çalışma için bkz. Selim Türcan, *Kur'an'ın İfade Kalıpları Nüzûl Kronolojisini Aydınlatılabilir mi? Müzzemmil Sûresi Örneğinde Bir Yöntem Denemesi*, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2010/1,c.9,sayı:17